

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Milel ve Nihal, 16 (1), 2019
doi: 10.17131/milel.584995

Sandy Tolan, **Limon Ağacı**, Çev. Özkan Özdem (Pegasus Yayınları, İstanbul: 2018, 27. Bsk.), 398 s. & **Limon Ağacı (Etz Limon)**, (Yön., Eran Riklis, 2008)

Bir mekana kimlik kazandıran anlam, o çevrede yaşayanların doğrudan açıklayamadıkları ama farkında oldukları bir şeye karşılık gelmektedir. Bu anlamı fark ettiren yönümüz klasik Yunan'dan hareketle ifade edilen her şeyden önce *insanın hakikate açıklığı* olsa gerektir. Henüz tecrübi ve epistemolojik bir belirlenmişlik ve kavramsal sınırlanmışlığın bulunmadığı bu potansiyel duruma, içi boş evrensel (empty univalsal) denir. Bu açıklık sayesinde kavramsal olarak belirlenebilir hakikat tasavvurları ve tecrübesi bilinçte tezahür edebilir. “Ancak kavramsal oldukları için sınırları çizilebilir ve böylece diğerlerinden ayrıştırılabilir bu hakikatler, özellikle tarihsel tecrübeler aracılığıyla somut (concrete) ve kapalı (closed) evrensel haline gelirler.”¹ Tecrübe ve bilinç yoluyla ayrıştırdığımız, diğerleri arasında anlam yüklediğimiz şeylerden biri de yer/mekandır. Bu iki kelime birbiri yerine kullanılsa da aralarında fark vardır. Buna göre dünya üzerinde herhangi bir yer/nokta/alanın insan için nasıl mekan haline geldiği, düşünülmeğe değer bir konudur. Örneğin bir şehri, evimiz ve çevresini ya da mabetlerimizi diğer yerlerden ayıran şey nedir? Felsefede ifade edilen *hakikate açıklık* sayesinde diğer şeylerden ayırt edip sınırlarını ve anlamını belirlediğimiz bu şeyler, başkalarının anlam dünyasına ne kadar kapalı olabilir? İnsan olarak hepimizin ortak noktası bu açıklığımız ise, birbirimizin ya da başkalarının kapalı evrenselini (belirlenmiş hakikat tasavvurlarını) anlayabilmek mümkün olmaz mı? Bu imkana dayanarak yazımız, çok tartışılan hakikat tasavvurlarına mekan olmuş Kudüs ve Filistin topraklarına

---

¹ Burhanettin Tatar, “Kutsal Mekan: Fenomenolojik Bir Analiz”, *Milel ve Nihal*, 14/2 (2017), s. 12.

dair perspektifimizi genişleteceğini düşündüğümüz iki eseri incelemeyi amaçlamaktadır. Değerlendirmek istediğimiz eserlerden ilki dar anlamda kişiye ait mekan örneği üzerinden çekilmiş bir film, diğeri de geniş anlamda mekan olarak yurt/vatan temasına dair bir kitaptır.

Limon Ağacı, orijinal ismiyle Etz Limon 2008 yılında gösterime girmiş ve tam da insan mekan ilişkisine dair dikkatimizi çeken filmlerden biridir. Kendilerine özgü dünyaları ve mekan tasavvurları olan karakterlerin bulunduğu ve ayrıştığı noktaları, onların varlıkla tarihsel söyleşilerinde yani anlatılarında gözlemlemek mümkündür. Film Batı Şeria'da İsrail sınırında yaşayan Filistinli dul bir kadının mekan tasavvurunu, İsrail Savunma Bakanı olan yeni komşusunun (!) bahçesinin hemen yanına taşınması ve ardından gelişen olaylar üzerinden yansıtmaktadır. Selma adlı Filistinli kadının sıradan yaşamını değiştiren şey, komşusunun onun bahçesini kendisi için bir tehdit olarak algılamasından kaynaklanan, limon ağaçlarının kesilmesi kararıdır. Karar/emir kendisine iletince bir seçim yapmak zorunda kalan karakter ya bahçesinin yok edilmesine razı gelecek, ya da karşı durup mücadele edecektir. Yasal yollarla kararı engellemek için bir avukatla görüşerek hukuk sürecini başlatır. Ancak bu süreçte onu pek çok zorluk karşılar. Bunlardan biri tanıdıklarının Selma'nın mücadelesini anlamsız bulmaları, diğeri de İsrail hükümetinin olaya zaten asla Selma'nın tarafından bakmayacak olmasıdır. Film boyunca bahçesini koruma mücadelesi veren kadının yanı sıra; karşı tarafta, bunu oldukça basit bir güvenlik konusuna indirgemiş Savunma Bakanı'nın ondan farklı düşünen karısı yoluyla, ötekini anlamaya çalışma mesajları verilmektedir.

Limon Ağacı filmi iktidarın söylemi ve anlatısı karşısında kendi sahip olduğu anlam dünyasını ve ondaki özel değerini ifade etmeye çalışan bir kadını Selma'yı anlatmaktadır. Ana karakter olan bu kadının hayatında bahçesi ne anlama gelmektedir? Bahçe salt coğrafi ve geometrik bir yer midir? Sınırları çevresi ve alanı ile ölçülüp biçilebilen, herkesçe kolaylıkla kavranabilir bir düzlem midir? Başka bir deyişle, bahçesinin tüm bu belirlenimleri aşan bir yanı var mıdır? Bu türden soruşturmalara kapı aralayan filmde hareketle bir yerin insan için anlamlı ve değerli hale gelmesinin yaşamdaki önemini düşünmek gerekebilir.

Herhangi bir yerin somut varlığını oluşturan üç boyutunun ötesinde duyularla tanımlanmaya başlamasıyla beraber mekânsal algı veya çevresel algı ortaya çıkar. Mekan algısı kişinin o mekan içerisinde veya çevresinde, kısa ya da uzun süreli deneyim elde etmesi ve bu doğrultuda mekanın hatırlanmasıyla ilgilidir. Bundan ötürü *mekana, modern bilime uygun kartezyen ölçütlere uyan kesin bir tanım getirmek gibi beyhude bir çabaya girmek yerine, insanla mekan arasındaki ilişkinin boyutlarına odaklanmak daha anlamlı görünmektedir.*²

Bir yeri mekan yapan şey, onun kapladığı yer değil, yaşanmasıdır. Mekan tasarlanınca, üretilince, inşa edilince henüz gerçek anlamda bir mekan olmamıştır. Sözgelimi, insanlar bir yerden alınıp, hiçbir anıya, geçmişten onlara uzanan hatıraya sahip olmayan bir yere yerleştirildiklerinde yabancılıktan başka ne hissedebilirler? Üstelik, insanın aitlik hissettiği mekandan ayrı kalması halinde bile, hala hatırladığında kendini oraya ait hissetme durumu devam eder. Ne var ki ideal olan, bilinçte de yer edinmiş mekanla buluşma arzusunun gerçekleşmesidir.

Mekanın yaşanmasından kastedilen şey, insan bilincinin o yere yönelmiş olmasıdır. Bilincin mekana yönelmesindeki aracı ise önce bedendir. Gerçekten de insan bedeninin uzanmadığı, dokunmadığı, duymadığı, tatmadığı, kokusunu almadığı bir yerin mekan olması söz konusu değildir. Bir yerin geometrik anlamdan taşarak yaşayan bir mekan olması için, onda bedensel hareketlerin devinimi sayesinde bir varlık oluşmalıdır. Beden sayesinde mekana yönelen bilinç, aslında mekanın varlık çağrısına cevap vermiş gibidir. Öyleyse mekan, devinim içinde varlığını sürdürebilir. Limon Ağacı filminde ana karakterin bahçesine el konulması, girişi engelleyen teller çekilmesi ve bir gözetleme kulesinden takip edilmesi gibi ayrıntıların yanında ısrarla bahçesine girmeye çalışan, ağaçlarını sulamak isteyen, adeta devinimi devam ettirme mücadelesi veren bireyi görmekteyiz. Karakterin yaşadığı problemin tazminat vb. yollarla çözülebileceğini, sahip olduğu mekanın bir şekilde karşılığını alabileceğini salık veren bir başkasına göre “etrafında gerçek problemler var” iken; örneğin hala Filistin’in kanlı canlı siyasi dertleri yanında - ki film bunları yansıtmaya tercihinden oldukça uzakta durmakta - Selma’nın bahçesi oldukça basittir. Bu açıdan milli ya da

² Hasan Ünal Nalbantoğlu, “Nedir Mekan Dedikleri”, *Zaman-Mekan*, YEM Yayınları, İstanbul 2008, s. 100.

dini bir mekan özelleştirmesinden ziyade tek bir bireyin sahip olduğu tek şey olan, anılarının işaretlendiği yeri ve aslında dünyaya o mekan vasıtasıyla ulaşmasını, dolayısıyla onunla arasındaki bağın koparılmasının kimliğinde oluşturacağı boşluğu görebiliriz. İsrail yetkililerinin bir tehdit algısı vardır ve bu iddiaları üzerine bir anlatı geliştirirler. Filistinli kadının bahçesiyle arasındaki bağı anlatmaya çalışması ise mahkemece önemsiz ve zayıf bir durumdur. “Benim ağaçlarım gerçek ağaçlar, hayatım da gerçek bir hayat” diyerek mahkemede kendini savunan kadın; İsrail tarafını temsil eden avukatların güvenlik tedbirleri, bahçenin terör yuvalanmasına açık pozisyonu gibi söylemlerine karşı koyabilecek bir argüman üretmenin zorluğu karşısında bu son sözünü söyler. Gerçekten haklı olan hangi anlatıdır? Nitekim senaryonun dikkatimizi çekmek istediği önemli-önemsiz ayrımı, üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Bir şeyi ya da yeri değerli kılan nedir, hatta mekanlar nasıl yüce bir değere ulaşarak kutsallaşır? İnsanlarla mekanlar arasındaki ilişkiyi alansal ayrımlarda değil, perspektifler arasındaki geçişlilikte izleyebileceğimizi hatırlatan Tatar’a göre, mekanı kendi başına bir şey gibi ele alan klasik ve modern yaklaşımlar sorunlu görünür. Ona göre *“bilincin varlığa yönelmişliği esnasında zamansal olarak açığa çıkmaya başlayan yaşayan mekan, bilincin varlıktan kendisine dönüşü esnasında yaşanmış mekana dönüşür. Böylece mekan yaşayan ve yaşanmış şeklinde iki boyutlu tarihsel tezahürü sayesinde insana ait dünyanın kurucu unsuru haline gelir”*.³

Kuşkusuz mekanı anlama üzerine yapılan düşünsel çabaların pratikte tıkandığı temel bir nokta, tarih boyunca farklı insanların kendine özgü yaşanmış boyutlara sahip aynı mekan üzerinde hak iddia etmeleridir. Bu mekanlara dair bir de kutsal kabulü söz konusu olduğunda durumun daha da çetrefil hale gelmesi kaçınılmazdır. Nitekim Kudüs bunun en tipik örneğidir. Yahudilerin üç bin yıllık tarihlerini bu şehirle ilişkilendirmelerini, Hristiyanların eskatolojik beklentilerini ve Müslümanların dini saygı ve aidiyet nokta-

³ Tatar, “Kutsal Mekan: Fenomenolojik Bir Analiz”, s.13.

larını ihtiva etmesi yönüyle adeta çatışan kutsalların ortasında durmaktadır.⁴ Fakat bu şehrin geometrik ve coğrafi alanına atfedilen kutsallığın gözden kaçırıldığı bir husus var mıdır? Başka bir deyişle, *varlıklara dair perspektifler arasındaki geçişlilik ve bu geçişliliğin fark edilebildiği açıklık söz konusu olmasaydı*⁵, Kudüs ve içindeki yapılar mukaddes olarak nitelenebilir miydi? Bu şehrin kendileri için neyin temsili olduğunu fark etmek, mekan bilincinde birincil önemi haizdir. Fakat mekanda temsil edilen bir gerçeklik/hakikat arayışından ziyade mekanın kendisine odaklanıldığında, sorunlu tarihsel tecrübeler yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir.

İsrail'in dindar veya seküler bütün Yahudileri ortak paydada birleştirecek bir anlatıya her zaman ihtiyacı olduğunu iddia edebiliriz. Bu anlatının merkezine de Kudüs yerleştirilmiştir. Seküler bir devlet olarak kendine tarihsel bir köken arayan İsrail, aynı zamanda köklerini bağladığı bu yerlere dini/kutsal bir dayanak da oluşturmayı ihmal etmemiştir. Kitab-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünde Kudüs'ün ismi geçmese de bu toprakların Tanrı tarafından Avraam'ın zürriyetine vaad edildiğine duyulan inancın etkisiyle asırlarca unutulmayan bir beklenti söz konusudur. Yahudilerin tarih boyunca yaşadıkları sürgünler ve dağılımlıklarına rağmen ne olursa olsun bir gün Kudüs'e geri geleceklerine dair yaptıkları dualar⁶ ve taşıdıkları umut, sahip oldukları anlatı sayesinde güçlü kalabilmiştir. Kuşkusuz Kudüs Hristiyanlar ve Müslümanlar için de son derece önemlidir ve onların da bir kutsal mekan olarak bu yere dair anlatısı mevcuttur. Bu açıdan kutsal kabul edilen yerlere sahip olma çabası, anlatının verdiği bir vizyon olarak görülebilir. Bu vizyona tarihsel köprüler kurulup, köklerle sağlamlaştırıldıktan sonra mekandan ayrı/uzak ya da ona yasaklı kalmak ise insanlar için kabul edilmesi zor bir durumdur.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Batuk, Rabia Mert, "Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs", *Din Bilimleri Akademik araştırmalar Dergisi*, 17/2 (2017), s.142-147.

⁵ Tatar, "Kutsal Mekan: Fenomenolojik Bir Analiz", s. 17.

⁶ "Eğer seni unutursam ey Yeruşalim, sağ elim hünerini unutsun, baş sevincimden üstün tutmazsam dilim damağuma yapışsın." Mezmurlar, 137: 5-6.

Yukarıda işaret ettiğimiz aynı mekana dair hak iddia etme durumu ne zamandan beri aşılabilir problemler yumağına dönmüştür?⁷ İki bin yıl boyunca Kudüs ile ilgili uzun vadeli emeller besleyen Yahudiler ve Kudüs ile bir o kadar tarih yaşamış, silinmez bağlar kurmuş Müslümanların çatıştığı noktalar nelerdir? Değerlendirmek istediğimiz Limon Ağacı isimli kitap, girişte örnek verdiğimiz film ile aynı ismi taşımakta fakat tarihi perspektifi yanına alarak farklı bir hikayeyi bize sunmaktadır. Tarihi verilerden hareketle Kudüs sorununun başlangıcını, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Avrupa'da büyüyen antisemitik hareketlerle birlikte Filistin topraklarına doğru başlayan Yahudi göçleri ile ele almaktadır. Bin doküzyüzlü yılların başlangıcında Filistin topraklarına dünyanın çeşitli yerlerinden Yahudilerin gelmeye başlaması tesadüfen gerçekleşmemiştir. Yahudilerin asırlarca dağınık halde yaşadıkları hiçbir ülkeyi/mekanı ait oldukları yer olarak hissetmemelerinde Siyonist anlatının payı büyüktür.

Bulgar Yahudisi Eşkenazi ailesi ve El-Ramla'lı Hairy ailesinin yaşamlarını birleştiren köprüleri ve ayıran duvarları fark ettiren bu roman; mekan, göç, sürgün, çatışan kutsallar ve birlikte yaşamın imkanı üzerine kurgulanmıştır. Bunun yanında 1948'de başlayan İsrail-Filistin çatışmasından 2002'de yapılan ayırım duvarına kadar geçen dönemin siyasi gelişmelerine de tarihi hassasiyetle yer verilmeye çalışılmıştır. Nitekim yazar önsözünde çeşitli İsrail ve Filistin şehirlerinde yaptığı röportajları, Kudüs, Bulgaristan ve Amerika'daki bazı arşiv çalışmalarını, elden geçirdiği birincil ve ikincil kaynakları not düşmektedir.

Kitabın ilk basımı 2008 yılında gerçekleşmiş önsöz ve bazı haritalardan sonra on dört bölüm şeklinde düzenlenmiştir. Yazarı Sandy Tolan, çevirmeni Özkan Erdem'dir. Birinci bölüm, çocukken evlerini bırakıp göç etmek zorunda kalan üç gencin hayallerinde ve hatıralarında yaşayan mekanlarını yeniden görme isteğiyle başlamaktadır (19-29). İkinci bölümün adı olan *Ev*, el-Ramla şehrinin 1948 öncesi kısa bir tarihi ile birlikte, romanın iki ana karakterinden biri olan Beşir'in babasının, oğlu doğmadan önce evini inşa edişini

---

⁷ Tarihsel olaylar açısından bk. Azmi Erkan, "Osmanlılar'ın Son Döneminde (1840-1920) Filistin'de Yabancılarla Yahudilerin Toprak Mülkiyeti", <http://katalog.mar-mara.edu.tr/veriler/yordambt/cokluortam/839B7765-E32C-DC4F-8AAF-E8D885C1A655/FB783ECD-DAE0-314F-8FE7-77638FF40ECF.pdf>

ve İngiliz mandası ile yönetilen şehri anlatır (29-51). Üçüncü bölümde Bulgaristan'da yaşayan Eşkenazilerin kızı Dalia'nın doğumu öncesinde başlayan ve Avrupa'dan yayılan ırkçı akımların, burada yaşayan Yahudiler üzerindeki etkisi konu edilmiştir (51-77). Ancak yazar, İspanya'dan Osmanlı topraklarına göç etmiş Yahudilerin yüzlerce yıl sonra yeniden antisemitizmle karşılaşmalarını yeterince sorgulamamıştır. Oysa burada göz ardı edilen nokta, Bulgaristan topraklarındaki Yahudilerin aynı yerlerde Osmanlı idaresi altındayken görmedikleri şeyin (ırkçılığın) ne olup da Bulgar yönetimindeyken başlarına gelmesidir. Aslında görünen o ki, yer aynıdır ama artık mekanı üreten anlayış farklıdır. Bulgaristan yönetiminin mekan tasavvurunda onlara yer yoktur.

Dördüncü bölüm *Sürgün*, 1942 yılında biri Filistin diğeri Bulgaristan topraklarında birbirinden habersiz benzer bir kaderi yaşayan iki ailenin sürgün hikayesini aktarır. (77-110). Beşinci bölüm *Göç* başlığıyla, Avrupa'da istenmediklerini kabullenen, aslında hiçbir yerde kendilerini evde hissetmemiş olan ve ancak vaat edilmiş topraklarda hür bir millet olabileceklerine inanan Yahudilerin Siyonist öncüler vasıtasıyla Filistin topraklarına ulaşmalarını anlatmaktadır (111-132).

Hayfa Limanı'na inen yolcuların, daha sonra İsrail'in milli marşı olan "Hativka"yı⁸ söylemesini, kendilerini kilometrelerce öteden evlerine gelmiş hissetmelerini nasıl yorumlayabiliriz? Bu durum yeryüzündeki herhangi bir coğrafi/geometrik noktanın, yer olmayı aşır mekan haline gelmesi ile açıklanabilir mi? Nitekim mekan; Arapça kelime kökü *kevn* itibarıyla *oluş, meydana geliş* anlamlarıyla birlikte düşünüldüğünde yeni bir oluşumu ihtiva eder. İnsan için evi sadece somut bir yer değil, birleşen hayatın, hatıraların ve diğer insanlar arasında kimliğin başladığı bir soyutlamadır; bu anlamıyla ev bir mekandır. Ailenin oluşumu, evi mekanlaştırmıştır. Evden ya da aile bireylerinden uzak kalınsa bile bu soyutlamanın

---

⁸ "Ve doğuya doğru
Bir göz Siyon'a bakar
Umudumuz daha kaybolmadı
İki bin yıllık umudumuz
Topraklarımızda hür insan olmak
Siyon ve Kudüs topraklarında." (131)

varlığı devam eder. Kudüs, insanların bir kısmı için coğrafi bir noktadan daha fazlasıdır. Çünkü onu sadece bir yer olmaktan öteye götürmüş tarihsel olaylar ve tecrübeler yaşanmış; ona sadece bir şehir olmaktan daha fazla anlam veren sembolik değerler oluşmuştur. Kudüs'ten ayrı kalmak da, onun anlamını yok edebilecek bir şey değildir. Yazarın bir karaktere söylediği şekliyle “Beni sınır dışı edebilirsiniz, ama kalbimden Filistin'i sınır dışı edemezsiniz” cümlesi bu düşüncenin başka bir ifadesidir (282).

El-Ramla'daki Müslümanların 1948 savaşında İsrail kuşatması altında kalarak ya ölümü ya da evlerini terk etmeyi seçmek zorunda kalmalarını resmeden altıncı bölüm *Sığınak* adındadır. Yazar burada başka bir kentte mülteci olmak zorunda kalan insanları ve Hairi ailesinin acı tecrübelerini aktarmaktadır. Sığınılan yerin mekan olmayışı özellikle dikkat çekmektedir (133-156). Yedinci bölümde yazar Eşkenazi ailesinin Ramla kentine *Varış* hikayesi ile, daha önce Beşir'in evi olan mekana taşınmaları ve kendilerinden önce Beşir'in babasının diktiği limon ağacı ile birlikte geçen yıllarını anlatır. Ev artık Yahudi ailenin yeni yeridir ve yıllar içinde onların anılarını biriktirdiği mekanı haline gelir (157-182). Sekizinci bölüm 1967 İsrail-Ürdün Savaşı'nda uluslararası güçlerin pozisyonuna ve Filistin halkının önceden tahmin edilmesi zor olmayan yenilgi ve yalnızlıklarına değinmiştir (183-210). Arap devletlerinin bu süreç boyunca sınırların belirlenmesinde Filistin halkının istediği şey olan bölünmeme konusunda, farklı fikirler ve çıkarlar nedeniyle ısrarcı olmadıkları vurgulanırken, İsrail tarafının başından beri tek devlet fikrine niçin şiddetle karşı çıktığına yer verilmemiştir. Dikkatle incelendiğinde Yahudi yerleşim politikaları, sadece bir yer edinmeyi değil; mekan kavramına bizi geri götüren bir oluşumu/üretimi ima etmektedir. Kitapta da görüleceği üzere başından itibaren savaş öncesi ve sonrasında Filistin temsilcileri toprakların bölünmesine ve insanların yer değiştirmesine karşı çıkmıştır. Muhtemelen Filistin halkı bunun anlamının bilincini taşıyordu. Nitekim karşı taraf açısından da, asla onların geldikleri yere gitmeleri vb. dışlayıcı uygulamaları Birleşmiş Milletler (BM) ya da diğer görüşme masalarında dile getirmemişlerdir. Yaser Arafat'ın BM yoluyla hem Yahudi hem de dünya kamuoyuna anlatmaya çalıştığı şey, herkesin bir arada yaşamak zorunda olduğudur. Yine o adil bir paylaşımın mümkün olmaması ve kimsenin kişisel tarihi ile kutsallarından vazgeçemeyeceği dolayısıyla; kendilerine, iki devlet ve bölünmüş sınırlarda ısrar

edildiği sürece barış olmayacağını söylemiştir. Yahudiler ve Amerikalılar tarafından Filistinlilerin çözüm istememesi ve savaş taraftarı olması şeklinde yorumlanan bu tarihi tavır, tersine başka bir açıdan bakıldığında, vazgeçilemeyecek değerler için birlikte yaşamaya duyulan inancı yansıtmaz mı?

Karşılaşma adlı dokuzuncu bölüm genç bir avukat olan Beşir'in uluslararası hukuka olan inancını kaybetmeye başlaması ve her şeye rağmen doğduğu eve gitmek istemesiyle başlar. Köklerini ait hissettiği mekanla buluşma arzusu, eve gittiğinde onu başka bir dünyaya ait Dalia'nın karşılaması, bu Yahudi kadının yaşadığı evin geçmişine duyduğu merak ve hikayelerinin ortak noktası olan bu evde başlayan arkadaşlık ustalıklarla işlenmiştir. Zira Dalia Eşkenazi kendilerinden önceki ev sahiplerinin nasıl olup da evlerini terk ettiklerini yıllarca anlamlandıramamış, ona anlatılan "biz gelmeden önce arkalarına bile bakmadan buraları bırakmışlardı" şeklindeki söylemin eksik bir yönü olduğunu hissetmiştir (211-236). Dalia, oturdukları evin ve bahçedeki limon ağacının hikayesini öğrendikten sonra Filistinli aileyi tanımak istemiş, aralarında samimi bir arkadaşlık gelişmişti. Ama o hala Beşir'in ideali olan *bir tek devletin anlamının İsrail'in sonu olması demek olduğuna inanıyordu ve bu yüzden Beşir'in fikrine veya Filistinlilerin eski evlerine dönme hakkı inancına destek veremezdi* (312). Ona göre her iki taraf da anlaşmazlıkta değerli bir şeylerinden vazgeçmek zorundadır.

Patlama adlı onuncu bölümde yazar, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün düzenlediği bir bombalı saldırıda Beşir'in rol oynadığını öğrenmesiyle birlikte Dalia'nın sarsılan güvenini ve karmaşıklaşan zihnini resmetmektedir. Nitekim Filistin'in kurtuluşu kavramının anlamı Dalia ve diğer Yahudiler için bildikleri tek ev olan İsrail'in yok olması demektir (237-274). Burada anlatı ile realite çatışmakta ve aralarındaki haklılık iddiası kısır bir döngüye girmektedir. Yahudi'nin iki bin yıllık mekan anlatısı (vaat edilmiş topraklar) ile Filistinli'nin evinden çıkmak zorunda bırakılması, çatışan iki uçtur. İkisinin de ben buraya aitim demesi kısır döngü olarak sunulur.

Sınırdışı adlı on birinci bölümde İsrail yönetimine karşı Gazze ve Batı Şeria'daki ayaklanmalara katılan Beşir ve üç arkadaşının, insani olmayan hapisane koşullarının ardından sınır dışı edilmeleri işlenmektedir. Kitabın son üç bölümünde Filistinlilerin çıkarıldıkları evlerine ve şehirlerine onca yıla ve savaşlara rağmen geri dönme

umutları ve Amerika'da yapılan İsrail-Filistin görüşmeleri yer almaktadır.

Yazar, iki karakter aracılığıyla Bir Yahudi'nin ve bir Müslümanın hafızasında yaşadığı ve hep yaşamak istediği yere dair sahip olduğu anlam dünyasını yansıtmaya çalışmaktadır. İnsanın tarihsel ya da dini tecrübeye ait hafıza mekanı olarak bazı yerleri diğerlerinden ayırt etmesi anlaşılması zor bir durum değildir. Yazar kitabında bu farkındalığın bir tarafını yer yer daha makul gösteren ifadeleri karakterler aracılığıyla kullanabilmiştir. Sadece tarihsel bağdan dolayı değil, gelecek tasavvurları ve metafiziksel umutlarını sembolize eden bir yer olarak, Kudüs'ü daha çok Yahudi tarafından anlatmış görünmektedir. Müslümanlar için ise problemin bir tarafı hayatta kalma, diğer tarafı da kutsalına sahip çıkma şeklinde daha zorludur. Yazara göre iki taraf da değerli şeylerinden taviz vermedikçe barış gerçekleşemez. Ancak topraklarının yüzde yetmiş sekizini savaşlar ve yerleşim planları ile kaybetmiş Filistinliler, evlerini ve yaşadıkları yerleri kaybetmenin yanında insani yaşam koşullarını da kaybetmişlerdir.

Müslümanlara karşı dile getirilen artık 1948 öncesi sınırları unutulmuş Siyonist projeyi daha rasyonel göstermekten çekinmemektedir. Bu mekanlara dair herhangi bir dinin iddiası, diğerini yok etmeyecek şekilde varlık gösteremez miydi? Siyonist anlatı, Yahudilerin kıskanç Tanrısından daha katı ve kıskanç bir dil ile, bu topraklarda tarihin gördüğü en dışlayıcı tavrı ve eylemleri sergilemekten kaçınmamıştır. Eser 1948 öncesi bir arada yaşama geleneğine değinmediği için kanaatimizce okuyucunun ek kaynaklara yönelmesi faydalı olacaktır. Birlikte yaşamanın temelinde mekana ve sakinlerine saygı gösterilmesi mesajı, film örneğimizde yeterince işlenmişken, kitabın bu konuda netleşmediğini söylemek mümkündür.

Yasemin ÖNER

Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

